

КАЗАНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБАЙ

«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI, MADANIYATI»

MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY KONFERENSIYA

TOSHKENT - 2025

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY
INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI,
MADANIYATI»**

**MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI**

TOSHKENT - 2025

Mazkur ilmiy maqolalar to'plamida «Turkiy xalqlarning ma'naviy integratsiyasi: tili, adabiyoti, madaniyati» II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Maqolalarda turkiy tillarning rivoji va o'zaro o'xshashliklarini, umumiy adabiy merosimizni ilmiy asosda chuqur o'rganish; madaniy aloqalarni zamonaviy texnologiyalar orqali kengaytirish; tarjima va adabiy almashinuv orqali xalqaro miqyosda muloqotni kuchaytirish; raqamli platformalar orqali integratsiyani amalga oshirishga oid fikrlar yoritib berilgan. To'plamdan dunyo bo'yicha taniqli turkiyshunos olimlar, metodistlar, o'qituvchilar hamda ToshDO'TAU iqtidorli talabalarining maqolalari ham o'rin olgan.

To'plam til va adabiyot ta'limi bilan shug'ullanuvchi professor-o'qituvchilar, shu sohaning tadqiqotchilari, magistrant va talabalarga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

G.Asilova – *pedagogika fanlari doktori (DSc), professor.*

G.Norimova – *filologiya fanlari nomzodi, dotsent.*

Tahrir hay'ati:

S.Muhamedova, S.Qambarova, O.Turaqulova,
Y.Shirnova, M.Yo'ldosheva.

Mazkur to'plam matni Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining 2025-yil 2-iyundagi 10-sonli majlisida muhokama qilinib, nashrga tavsiya qilingan.

Izoh: Maqolalarning ilmiy saviyasi uchun mualliflar o'zlari mas'uldirlar.

QARABAĞIN FÜZULI RAYONUNUN HIDRONIMLƏRİNİN LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSIYYƏTLƏRİ

Xatirə Bayramova

Filologiya fakültəsinin tələbəsi

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID: 0009-0009-7990-2480

xatirebayramova06@gmail.com

Elmi rəhbər: f.e.d., prof. Mirvari İsmayılova

*Könlüm keçir Qarabağdan,
Gah bu dağdan, gah o dağdan.
Axşamüstü qoy uzaqdan
Havalansın Xanın səsi,
Qarabağın şikəstəsi...
Səməd Vurğun*

Xülasə: Qarabağın Füzuli rayonu Azərbaycanın zəngin mədəni və tarixi irsinə malik bölgələrindən biridir. Bu ərazi yalnız coğrafi mövqeyi və təbii sərvətləri ilə deyil, həm də dilin inkişafında mühüm rol oynamış toponimlərlə seçilir. Füzuli rayonunun su hövzələri – bulaqlar, arxlar, çaylar və göllər – burada müxtəlif və çoxsaylı hidronimlərin yaranmasına şərait yaratmışdır. Hidronimlər bölgənin təkcə coğrafi şəraitini deyil, həm də yerli əhalinin yaşayış tərzini, mədəniyyətini və tarixi yaddaşını əks etdirən dil vahidləridir. Məqalədə Füzuli rayonundakı hidronimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri təhlil olunur. Bu təhlil hidronimlərin mənşəyi, semantikasi və funksional istifadəsini araşdırmaqla onların dildə və mədəni yaddaşda oynadığı rolu üzə çıxarır. Nəticədə, hidronimlərin yalnız coğrafi göstəricilər deyil, həm də sosial, tarixi və mənəvi dəyərə malik olduğu göstərilir.

Açar sözlər: Qarabağ, Füzuli, hidronim, bulaq, arx, leksik-semantik.

Annotatsiya: Qorabog'ning Fuzuliy viloyati Ozarbayjonning boy madaniy va tarixiy merosga ega mintaqalaridan biridir. Bu hudud nafaqat geografik joylashuvi va tabiiy resurslari, balki til taraqqiyotida muhim rol o'ynagan toponimlari bilan ham ajralib turadi. Fuzuliy viloyatining suv havzalari – buloqlar, ariqlar, daryo va ko'llar bu yerda turli va ko'p sonli gidronimlarning paydo bo'lishiga sharoit yaratgan. Gidronimlar nafaqat hududning geografik sharoitini, balki mahalliy aholining turmush tarzi, madaniyati, tarixiy xotirasini ham aks ettiruvchi til birliklaridir. Maqolada Fuzuliy hududidagi gidronimlarning leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilingan. Bu tahlil gidronimlarning kelib chiqishi, semantikasi va funksional qo'llanishini o'rganib, ularning til va madaniy xotiradagi rolini ochib beradi. Natijada gidronimlar nafaqat geografik ko'rsatkich, balki ijtimoiy, tarixiy va ma'naviy qadriyatga ega ekanligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar:: Qorabog', Fuzuliy, gidronim, buloq, ark, leksik-semantik.

Abstract: The Fuzuli district of Karabakh is one of the regions of Azerbaijan rich in cultural and historical heritage. This area stands out not only for its geographical location and natural resources but also for the toponyms that have played an important role in the development of the language. The water bodies of the Fuzuli district—springs, canals, rivers, and lakes—have contributed to the formation of a wide variety of hydronyms. Hydronyms are linguistic units that reflect not only the geographical conditions of the region but also the lifestyle, culture, and historical memory of the local population. This article analyzes the lexical-semantic features of hydronyms in the Fuzuli district. By examining their origins,

semantics, and functional usage, the study reveals the role hydronyms play in language and cultural memory. As a result, it is shown that hydronyms are not only geographical indicators but also bear social, historical, and spiritual value.

Keywords: Karabakh, Fuzuli, hydronym, spring, canal, lexical-semantic.

Azərbaycanlılar üçün Qarabağ təkəcə coğrafi məkan deyil, həm də xalqın ruhunu, tarixini və mədəniyyətini yaşadan müqəddəs torpaqdır. Bu diyar əsrlər boyu Azərbaycanın tarixi yaddaşında silinməz izlər buraxmış, ədəbiyyat, musiqi və incəsənətin beşiyi olmuşdur. Lakin Qarabağın taleyi həmişə sabit qalmamış, zaman-zaman ağır sınaqlarla üzləşmişdir. 1990-cı illərin əvvəllərində baş verən Qarabağ müharibəsi Azərbaycan xalqına ağır itkilər yaşatmış, 1993-cü ildə Ermənistan silahlı qüvvələri Qarabağın böyük bir hissəsini işğal etmişdir. Bunun nəticəsində yüz minlərlə insan doğma yurd-yuvasını tərk etməyə məcbur olmuşdur. Lakin 2020-ci ildə 44 günlük Vətən müharibəsi bu tarixi ədalətsizliyə son qoydu. Müasir Azərbaycanın bu şərəfli mübarizə yolu tarixin ən çətin günlərində xalqımız üçün günəş kimi doğan, ümid işığı yandıran Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti ilə formalaşdı. O, ömrünün son günlərində bizə bir vəsiyyət qoydu – Qarabağ. Bu müqəddəs vəsiyyəti həyata keçirmək, vətənə, torpağa olan borcumuzu qaytarmaq isə artıq bir amal oldu. Məhz onun uzaqgörənliyi və millət sevgisi sayəsində formalaşan təməl, xalqımızı zəfər yoluna apardı. Azərbaycan Ordusu Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı və nəhayət, Şuşanı işğaldan azad edərək tarixi qələbə qazandı. 44 günlük mübarizəmiz o tələyüklü payız günü başladı. Azərbaycanımızı bir yumruq kimi birləşdirərək bütün dünyaya tanıtdıq. Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyevin qətiyyəti sayəsində biz onun dəmir yumruğunun ətrafında bütöv bir xalq kimi birləşdik. Bu dəmir yumruq, həm Heydər Əliyev yolunun fəxri davamçısı olan Ali Baş Komandanın, həm də hər bir şəhidimizin, hər bir Azərbaycan övladının iradəsi və gücü var idi. Bu zəfər təkəcə torpaqların geri qaytarılması deyil, həm də milli ruhun, qürurun və ədalətin bərpası idi. Lakin Qarabağın yaddaşı təkəcə onun siyasi tarixi ilə deyil, həm də coğrafi adları—toponimlər, oykonimlər və hidronimləri ilə qorunur. Xüsusilə, Füzuli rayonunun hidronimləri bu bölgənin tarixi və dil xüsusiyyətləri baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hidronimlərin tədqiqi təkəcə coğrafi adların mənşəyini öyrənmək deyil, həm də bu adların fonetik xüsusiyyətlərini araşdırmaq baxımından vacibdir.

Qarabağ əsrlər boyu Azərbaycanın mədəni, siyasi və hərbi mərkəzlərindən biri olmuşdur. Burada həm dövlətçilik ənənələri formalaşmış, həm də elmi və ədəbi mühit inkişaf etmişdir. Xüsusilə də, XVIII əsrdə Pənahəli xan tərəfindən yaradılan Qarabağ xanlığı bu bölgənin siyasi güc mərkəzinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Bununla yanaşı, Qarabağın strateji mövqeyi onun daim müxtəlif güclərin maraq dairəsində olmasına gətirib çıxarmışdır. Eyni zamanda, Qarabağ təkəcə siyasi və hərbi gücü ilə deyil, həm də mədəni irsi ilə seçilmişdir. Burada doğulmuş və yaşamış şairlər, musiqiçilər, alimlər Azərbaycanın elmi və ədəbi irsinə əvəzsiz töhfələr vermişlər. Xüsusilə də, muğam sənətinin inkişafında Qarabağın xüsusi rolu olmuşdur.

Qarabağın qədim tarixini araşdırarkən Azıx mağarasını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Belə ki, bu mağara bəşəriyyətin ən qədim yaşayış məskənlərindən biri hesab olunur. 1960-cı illərdə arxeoloq Məmmədli Hüseynovun rəhbərliyi ilə burada aparılan qazıntılar nəticəsində 350-400 min il əvvəl yaşamış ibtidai insanın alt çənə sümüyü aşkar edilmişdir. Bu tapıntı təkcə arxeoloji baxımdan deyil, həm də regionun hidronimləri ilə bağlı araşdırmalarda əhəmiyyətli rol oynayır. Belə ki, mağaranın yerləşdiyi ərazi və ona yaxın su mənbələri bu bölgənin tarixi-coğrafi strukturunu daha dərinlən anlamağa imkan verir. Bu baxımdan, Füzuli rayonunun su obyektləri—çayları, bulaqları və digər hidronimləri—yalnız coğrafi baxımdan deyil, həm də dilçilik aspektindən araşdırılmalıdır. Hidronimlər təkcə coğrafi obyektlərin adları deyil, həm də tarixi proseslərin izlərini yaşadan dil elementləridir.

Füzuli rayonu Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində, Araz çayının sol sahilində yerləşir. Rayon əsasən dağətəyi və düzənlik ərazilərdən ibarətdir. İqlimi mülayim-isti olub, yayları quraq, qışları isə yumşaq keçir. Tarixən bu rayon müxtəlif adlarla tanınmışdır:

Qarabulaq (1827-ci il), Qaryagin (çar Rusiyasının inzibati dəyişiklikləri nəticəsində rus polkovniki Qaryaginın şərəfinə adlandırılıb), Sərdar (qısa müddətə inqilabçı B. Sərdarovun adını daşıyıb), Füzuli (8 avqust 1930-cu ildə inzibati vahid kimi təşkil olunub və 1959-cu ilin aprelində Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin şərəfinə belə adlandırılıb).

Bu baxımdan, Füzuli rayonunun hidronimləri yalnız coğrafi obyektlər deyil, həm də yerli dilin, mədəniyyətin və tarixin izlərini özündə cəmləyən dərin semantik yük daşıyır. Bu yazıda, Füzuli rayonunun su obyektləri—çaylar, bulaqlar və digər hidronimlər—onların mənşəyi, semantikasi və yerli dilə təsiri baxımından təhlil ediləcək.

Araz çayı. Araz çayı tarix boyu Azərbaycan xalqının taleyində mühüm rol oynamışdır. Bu çay, bir xalqın parçalanmasına, bir millətin iki sahələ bölünməsinə şahidlik etmişdir. Xalqımız Arazın hər iki sahilində yaşasa da, onun suyu təkcə təbii sərvət olaraq deyil, həm də həyatlarının ayrılmasına və birləşəcəkləri günə qədər çəkdikləri iztirabların simvoluna çevrilmişdir. Araz - Türkiyə, İran, Azərbaycan və Ermənistan əraziləri və sərhədləri ilə axan çaydır. Çay öz mənbəyini Türkiyə ərazisindəki (Cadılar yurdu Nəzrin Bingöl massivi) Ərzurum dağlarından götürür. Azərbaycan Respublikası və İran ərazilərindən keçərək, Azərbaycanın Sabirabad şəhəri yaxınlığında Suqovuşan adlanan ərazisində Kür çayı ilə birləşib Xəzər dənizinə tökülür. Bu çay iki Azərbaycanı - Cənubi Azərbaycan ilə Şimali - Azərbaycan Respublikasını bir-birindən ayıran çay olaraq, hər iki tərəfin mədəniyyətində əks olunur.

Arazı ayırdılar,
Qum iləndə doyurdular,
Mən səndən ayrılmazdım,
Zülmünən ayırdılar. [5]

Araz (Arras) hidroniminin mənşəyi barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bəzi tədqiqatçılar, bu adı qədim türklərin ulu babası və xaqanı sayılan

Əfrasiyabın qardaşı Aqrerasın adı ilə bağlayırlar. Bu zaman Aqreras → Areras → Arras → Araz inkişafı müşahidə olunur. "Avesta" mənbələrində isə Aqreras adı Aqrerat şəklində verilib. Bu nəzəriyyə, Arazın qədim türk dillərindəki izlərini ortaya qoyur və onu regionun qədim mədəniyyətləri ilə əlaqələndirir. Bəzi dilçilər Araz adını qədim pars (zend) dilindəki "qaçmaq" mənasını verən "feldən" törətdiyini iddia edirlər. Bu isə Arazın güclü axınının onun adının mənşəyinə təsir etdiyi nəzəriyyəsini irəli sürür. Həmçinin, ərəb mənşəli "Uz" ("qaçmaq") termini ilə bağlı fikirlər də mövcuddur. Tarixən Azərbaycan ədəbiyyatında bu çayın adı Aras kimi yazılmış, müasir tələffüz qaydalarına uyğun olaraq Araz forması qəbul edilmişdir [7, s.58].

Qədim Qozluçay dərəsinin söykəndiyi Ərgünəş dağının başı həmişə qarla örtülüdür. Hər baharda qar əriməyə başlayarmış. Əriyən qarın suyu selə dönər, dərələr boyu baş alıb gedərmiş. Aran torpağının közərən sinəsinə çatmamış quruyarmış. Bu yerlərdə susuzluqdan vəhşi heyvanların, ilanların səsi eşidilərmiş. Buralarda yaşıllıq deyilən şey olmamış. Aran torpaqlarının sinəsini sərinlədən bugünkü Araz çayı o zaman hələ yox imiş. Təkcə Ərgünəşdən süzülüb gələn qar suyundan yaranan Qozluçay var imiş. Ərgünəş dağı suyunu Aran torpağına verməzmiş. İndiki Maralyan kəndinin yerində bir-iki daxma varmış. Orada kasıb bir qoca kişi yaşayırmış. Onun Maral adlı gözəl bir qızı varmış. Gözəlliyi çoxlarını dərddə salarmış. Bir gün bir varlı oğlu Maralın soracağına kəndə gəlir. Qız onu bəyənmir. Varlı oğlu qəzəblənib hiyləyə əl atır. Qaranlıq bir gecədə Maralı oğurlayır və nəhəng bir daşın yanına gətirir. Maral oğlana yaxınlıq vermir. Qız səhranın ortasında iri qara daşa üz tutub yalvarır. Elə bu anda daşın altından nəhəng bir ilan çıxır və Maralın namusuna toxunmaq istəyən daşürəkli oğlana tərəf sürünür. Oğlan da, qız da qorxurlar. Qız hətta çıxır və huşunu itirir. Qara gürzə çəkilib gedəndən sonra zalım oğlan Marala əzab verməyə davam edir. İsti yay günü olduğundan Maralın dodaqları yerin bağı kimi od tutub yanırmış. Oğlan dolçasındakı Ərgünəş dağının suyundan bir damcı da Marala vermir. Qızın gözləri qarşısında sudan doyunca içir, qalan bir-iki damcını da onun üstünə atır. Qızın üstünə düşən su damcılarının yerindən tüstü çıxırmış. Qıza yanıq verən oğlan: "Hə, necəsən, Maral? Yan, tüstülən!" – deyirmiş. Qızın halına acıyan qara gürzə sürünüb Maralı incidən oğlanı elə çalır ki, əvvəlcə onun əti-əzası, sonra da sümükləri çürüyür. Maralın anası yoxmuş. Atası çox yerlər gəzir, dərələr keçir, dağlar aşır. "Bala" deməkdən dili ağzında kösöv bağlayır. Amma qızını tapa bilmir, onu gördüm deyən olmur. Kişi göz yaşlarını ürəyinə axıda-axıda yanıqlı bayatılar çəkir, elə hey:

Gülşənim yox, gülüm yox,
Bundan böyük zülüm yox,
Balam itkin düşübdür,
Niyə mənə ölüm yox? [7]

Yazıq ata qəmli bayatılar söyləyib ürəyinin odunu söndürmək istədiyi vaxt onun əziz ciyərparası hamının gözündən uzaq, kimsəsiz bir dərədə üzünü göylərə tutub: "Su, su..." – deyərək yalvarır, imdad diləyirmiş. Çox keçmir ki, göy üzünü qara buludlar bürüyür, güclü şimşək çaxır, göy guruldayır, yağış yağır.

Taqəti tükənən Maral qijiltı ilə axan çaya tərəf sürünür. Bədbəxtlikdən çaya çatmağa az qalmış susuzluqdan qızın bağı çatlayır, ölür. El-oba bu xəbəri eşidib gəlir. Maralın çaya çatmağına “ara-az” qalmış öldüyünü görürlər. O zamandan bu torpağın sinəsində qijiltı ilə axıb gedən bu çayın adı Araz qalır. [7,57]

Araz çayının yaranması ilə bağlı mifoloji rəvayətlər göstərir ki, hidronimlər təkcə coğrafi adlar deyil, həm də tarixi-mədəni yaddaşın bir hissəsidir. Bu baxımdan, Füzuli rayonunun digər hidronimləri kimi, Ağoğlan adı da özünəməxsus leksik-semantik xüsusiyyətlərə malikdir və onun etimoloji araşdırılması mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın zəngin toponimik irsi içərisində Ağoğlan çayı xüsusi yer tutur. Qarabağın təbii coğrafiyasına aid olan bu çay, adının semantik yükü baxımından da diqqətəlayiqdir. Ağoğlan çayının leksik, etimoloji və simvolik mənalarını araşdırmaq, onun tarixi və mədəni kontekstdə yerini müəyyən etməyə imkan yaradır.

Ağoğlançayı. Füzuli rayonunun Yağlıvənd kəndi ərazisində qeydə alınmışdır və Köndələn çayının qoludur. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, ümumiyyətlə, Ağoğlan çayı Həkəri (Əkərə) çayının sağ qolu olub, Laçın rayonu ərazisindən axır. Yuxarı axarında Minkənd və ya Əhmədli, aşağı axarında isə Zabux adlanır. Adını ərazidəki eyniadlı Ağoğlan dağından almışdır. Lakin bu məqalədə Füzuli rayonunun Yağlıvənd kəndi ərazisində qeydə alınan Ağoğlan çayına fokuslanacağıq. Ağoğlan çayının adı iki əsas komponentdən ibarətdir: “ağ” və “oğlan”. “Ağ” sözü Azərbaycan dilində saflıq, duruluq və müqəddəslik mənalarını ifadə edir. Suyun təmizliyi və şəffaflığı bu çayın əsas xüsusiyyətlərindən biri olduğundan, adın bu xüsusiyyətə əsaslandığı ehtimal edilir. “Oğlan” sözü isə igidlik, gənclik və güc kimi mənə çalarlarına malikdir. Azərbaycan xalq ədəbiyyatında və folklorunda “ağ oğlan” ifadəsi tez-tez rast gəlinən qəhrəmanlıq motivlərindən biridir. Bu baxımdan, Ağoğlan çayının adı tarixi və mifoloji məzmun daşıyan ifadələr sırasında yer ala bilər. Azərbaycan xalq ədəbiyyatında “oğlan” sözü çox zaman igidlik və qəhrəmanlıq obrazı ilə əlaqələndirilir. “Ağ oğlan” ifadəsi isə müqəddəs, ilahi gücə sahib qəhrəman obrazını yaradır. Ağ oğlan mif obrazını Göy Tanrısı və Dünya Ağacı ilə bağlayan alimlərdə var. Belə ki, türk xalqları arasında geniş yayılmış əfsanəyə görə, Ağoğlan ilk insandır. Azərbaycan mif deyimində də qeyd edilir ki, o, gündə üç dəfə gözə görünər, günün qalan vaxtını isə meşəyə çəkilib tək yaşayırmış. [7, s. 52]

Beləliklə, Ağoğlan çayının adı təkcə coğrafi mənə daşımır, eyni zamanda onun semantik və mifoloji qatları da mövcuddur. Bu hidronim həm suyun xüsusiyyətlərinə, həm də xalqın tarixi və mədəni yaddaşında xüsusi yer tutan mifoloji və etnoqrafik təsəvvürlərə əsaslanır. Füzuli şəhərindən 10 kilometr qərbdə, çoxlu bulaqların əhatəsində [7, 90] öz fərqi ilə tanınan bir bulaq var.

Başbulaq hidronimi Füzuli rayonu ərazisində qeydə alınmış və adının leksik-semantik xüsusiyyətləri baxımından maraqlı nümunələrdən biridir. Hidronimin tərkibindəki “baş” komponenti mənbə, başlanğıc mənasını ifadə edir. Bu, bulağın əsas su mənbəyi və ya ərazidəki ən önəmli su çıxışı olması ilə əlaqələndirilə bilər. Azərbaycan dilində “baş” sözü bir çox coğrafi adlarda

yüksəklik, başlanğıc və əsas məqam anlamında işlədilir. Digər tərəfdən, “bulaq” komponenti isə təmiz su çıxışını bildirən ümumi coğrafi termindir. Azərbaycan toponimiyasında bulaqla bağlı adlar geniş yayılıb və bu adların çoxu həmin bulağın xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq formalaşır. Başbulaq hidronimi də ehtimal ki, ya suyun bolluğu, ya da onun digər bulaqlardan fərqli olaraq xüsusi bir başlanğıc nöqtəsi olması ilə əlaqədardır. Azərbaycan xalq ədəbiyyatında bulaq motivi müqəddəslik, saflıq və həyat mənbəyi kimi təsvir olunur. Bu baxımdan, Başbulaq hidroniminin həm fiziki-coğrafi, həm də mənəvi-semantik yükü vardır. Mənbələrin bir çoxunda bulaqlar müqəddəs yerlər kimi göstərilir, suyun isə həyatverici gücə malik olduğu vurğulanır. İndi isə, Füzuli rayonu ərazisindəki digər mühüm hidronimlərdən biri olan Çərəkən çayının leksik-semantik xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək.

Çərəkən çay. Füzuli rayonu ərazisindən axan, uzunluğu 25 km olan Çərəkən çayı, həm coğrafi, həm də mədəni baxımdan əhəmiyyətli bir hidronimdir. Çərəkən çayının adını izah edən müxtəlif nəzəriyyələr mövcuddur. Bu adın mənşəyini izah edərkən, bir neçə əsas aspekti nəzərə almaq lazımdır. Tarixən, orta əsrlərdə Anadoluda Çərəkli adlı bir tayfa yaşamışdır. Çərəkli adı, Səlcuq oğuzlarının Əfşar (Avşar) tayfasının Çeriklu qolunun fonetik formasıdır. Bu tayfa adı ilə əlaqələndirilənlər də mövcuddur. Çərəkli tayfasının adı, çayın adının məhz bu tayfa ilə bağlanması ehtimal edənlər tərəfindən əsas gətirilir. Həmçinin, hidronimin “Şərikan” şəklində izahı da mümkündür və bu da onun qədim dövrlərdəki formalarına işarə edir. Çərəkən çayının adı ilə bağlı maraqlı bir digər məqam, Azərbaycan dilindəki “-an/-ən” şəkilçilərinin istifadəsidir. Bu şəkilçilər, dilimizdə yer bildirən və cəmlilik ifadə edən formalar yaradır. Bu baxımdan, “Çərəkən” adının axan ərazidən və ya oradakı əhali ilə əlaqədar olaraq adlandırılması mümkündür. Eyni zamanda, “çərə” sözü qədim türk dilində “otlaq” və ya “yaylaq” mənasında işlədilir ki, bu da çayın ətrafında belə sahələrin olması ehtimalını gücləndirir. Çayın adı da bu kontekstdə, təbii mühitin və insanların həyatını əks etdirən bir ifadə olaraq ortaya çıxır. Bundan əlavə, Çərəkən çayının adının fonetik təhlili də diqqətə layiqdir. Fars dilində “çərək” sözü “dördü bir” və ya “yara” anlamlarına gəlir. Çərə sözü isə həmçinin “azar”, “xəstəlik” kimi mənalar daşıyır. Bu semantik yük, çayın axdığı ərazinin xüsusiyyətləri ilə uyğun gəlir. Beləliklə, Çərəkən çayının adı həm təbii, həm də sosial və mədəni aspektlərə bağlı bir mənaya sahibdir. Tarixi qaynaqlarda isə, XVIII-XIX əsrlərə aid olan məlumatlarda Səyaq adlanan ərazidə Cəbrayıl elinin oymaqlarından biri olan Çərəkənli oymağı qeyd edilir. Hazırda Cəbrayıl rayonunda Çərəkən kəndi, Çərəkən qayası və Çərəkən çayı adları mövcuddur. Bu toponimlər, çayın ətrafındakı coğrafi və sosial strukturu göstərir, eləcə də çayın mədəniyyətlə əlaqəsini ön plana çıxarır. Çərəkən çayının təbii sərhədləri və bu çayın ətrafında yerləşən kəndlərin adları, Qarabağ bölgəsinin zəngin mədəni və təbii irsini əks etdirir.

Gecəgözlü gölü. Eyni coğrafi məkanda yerləşən, gecə işığında özünəməxsus gözəllikləri ilə tanınan və adını Gecəgözlü toponimindən alan Gecəgözlü Gölü, bu ərazinin təbiəti ilə bağlı mövcud olan dərin semantik əlaqələri nümayiş etdirir.

Gecəgözlü Gölü adının semantik təhlili bir neçə mühüm komponentdən ibarətdir: “gecə” və “gözlü”. Bu komponentlər, adın yaranmasında gölün xüsusiyyətləri ilə əlaqəli dərin mənalar daşıyır. “Gecə” sözü, Azərbaycan dilində vaxtın gecə dövrünü ifadə edir və gölün xüsusiyyətlərini daha yaxşı başa düşmək üçün vacibdir. Bu komponent, gölün gecə vaxtı yaratdığı unikal təbiət fenomenlərinə və təbiətə aid xüsusiyyətlərə işarə edə bilər. “Gözlü” komponenti isə adın estetik və vizual xüsusiyyətlərini təmsil edir. Hidronimin adının mənşəyini dərk edərkən, Gecəgözlü toponimi, həmçinin yerli əhali və onların tarixi ilə də sıx bağlıdır. Bu toponim, Qarabağda yaşamış Cavanşir tayfasının Gecəgözlü tirəsinin adı ilə əlaqəlidir. Bu etimoloji əlaqə, gölün adının bu tirə ilə bağlılığını göstərir və təbiətin bu ərazidəki tarixlərlə iç-içə olduğunu vurğulayır. Bundan əlavə, gölün adı həm də tarixi baxımdan xüsusi bir əhəmiyyətə malikdir. Gecəgözlü Gölü, bu adla bağlı olan qədim mədəniyyətləri və yaşayış sahələrini təmsil edir, həmçinin yerli əhalinin təbiətlə olan əlaqəsini ortaya qoyur. Toponim olaraq nəzər saldıqda görürük ki, Gecəgözlü obası Cavanşir elinin Yağlıvənd oymağına bağlı olub. XVIII əsrin II yarısında o, Yağlıvənd oymağından ayrılıb. Seyidəhmədli və Mahmudlu obaları ilə birləşərək hacılı camatını yaradıb.

Köndələnçay, Füzuli rayonunun ən mühüm su axarlarından biri olaraq, həm coğrafi, həm də hidronomik baxımdan xüsusi bir əhəmiyyətə malikdir. Bu çay, uzunluğu ilə bölgənin su sərvətini və əkinçilik sahələrini təmin edən əsas su mənbələrindən biridir. Füzulinin ən böyük çaylarından biri olan Köndələnçay, yalnız bölgənin təbii landşaftını deyil, həm də əhali üçün həyat qaynağını təşkil edir. Köndələnçay, Xocavənd və Füzuli rayonları arasında axaraq, bölgənin təbii və mədəni irsini əks etdirən su xəttini təmsil edir. Bu çay, həmçinin, kəndlərin adlarının yaranmasında və yerli həyat tərzinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Hidronimin leksik-semantik təhlili, çayın təbii xüsusiyyətlərini və axış istiqamətini açıqlamaqla yanaşı, bu çayın həm də bölgənin sosial-iqtisadi inkişafına necə təsir göstərdiyini göstərir. Köndələnçay, Kiçik Qafqazın Çaxmaq silsiləsinin şərq yamaclarından başlayaraq, Xocavənd və Füzuli rayonlarından keçərək, Bala Bəhmənli kəndinin yaxınlığında Araza tökülən çaydır. Çayın uzunluğu 102 km, hövzəsinin sahəsi isə 594 km²-dir. Bu çay, Azərbaycanın tipik su axarlarının formalaşma şəraitinə görə özünəməxsus bir yerdə durur və Azərbaycanın hidronimlərindən biri kimi böyük əhəmiyyətə malikdir. Adın tərkibinə nəzər saldıqda, “Köndələn” və “çay” komponentləri nəzərə çarpır. “Köndələn” sözü, çayın əyri və ya eninə axması anlamını verir. Bu, çayın yerindəki əraziyə uyğun olaraq, düz deyil, əyri şəkildə axması ilə əlaqədar olan bir xüsusiyyəti ifadə edir. Bu isə çayın həm coğrafi, həm də hidronomik strukturunun özəlliyini göstərir. Çayın axış istiqamətindəki bu “köndələn” element, adın mənasına yeni bir dərinlik qatır və çayın təbii xüsusiyyətlərini dəqiq şəkildə əks etdirir. “Çay” komponenti isə sadə və ümumi bir hidronim olaraq su axarını, təbiətindəki hərəkəti bildirir. Bu da çayın suyun axdığı və formalaşdığı yer haqqında məlumat verir. Nəticədə, Köndələnçay adının semantik təhlili, çayın yerə aid xüsusiyyətlərini və axış yönünü birləşdirərək, bu hidronimin mənasını tam şəkildə açıqlayır.

Kürdmahmudlu Kəhrizi. öz adını daşdığı kənd kimi, yalnız bir su mənbəyi deyil, həm də tarixin dərin izlərini özündə yaşadan bir məkandır. Su mənbələri insanların məskunlaşmasında mühüm rol oynadığı kimi, onların adları da bölgənin etnoqrafik və linqvistik xüsusiyyətlərini əks etdirir. Kürdmahmudlu toponimi patronimik toponimlər sırasına daxildir. Mahmud komponenti ərəbcə “tərifli”, “təriflənmiş” mənalarını ifadə edir. Tarix boyu türklərdə və azərbaycanlılarda Mahmud adı geniş yayılmış və nəsil adları ilə birləşərək yaşayış məntəqələrinin formalaşmasında mühüm yer tutmuşdur. Toponimin ilk hissəsi olan “Kürd” komponentinə gəldikdə isə, onun bölgənin etnik tərkibi ilə bağlı olması mümkündür. Məşhur türkoloq F.Sümər oğuz boylarını araşdırarkən kürdmahmudlu adını da çəkmiş və bu boyun tarixi köklərinə diqqət yetirmişdir. Nizami Gəncəvi adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan mənbələrdə də Kürdmahmudlu tayfasının Kəngərli nəslə ilə bağlı olduğu qeyd edilir. Bu tarixi məqamlar, Kürdmahmudlu Kəhrizinin mövcudluğunun təsadüfi olmadığını, onun bölgənin etno-mədəni irsi ilə sıx əlaqəli olduğunu göstərir. Kəhrizlər Azərbaycanın quraq bölgələrində su təchizatının əsasını təşkil edən mühəndis qurğuları olub, kənd təsərrüfatının inkişafında əhəmiyyətli rol oynayıb. Kürdmahmudlu Kəhrizi də bölgədə su mənbəyi kimi əkinçilik və heyvandarlıq üçün əlverişli şərait yaradaraq, bu yaşayış məntəqəsinin davamlılığına töhfə vermişdir. Beləliklə, bu hidronim yalnız coğrafi ad deyil, həm də bölgənin tarixi, etnik mənşəyi və təsərrüfat strukturu ilə bağlı mühüm leksik-semantik elementləri özündə cəmləşdirir.

Quruçay. Təkcə suvarma və məişət ehtiyacları ilə məhdudlaşmır; o, həm də tarixi yaddaşı yaşadan, insanlığın izlərini qoruyan bir coğrafi anlayışdır. Kürdmahmudlu kəhrizi kimi su mənbələri bölgənin həyatında mühüm rol oynadığı kimi, Quruçay da minilliklər boyunca ətraf yaşayış məntəqələrinin su tələbatını qarşılımış, təsərrüfat fəaliyyətlərinin əsas dayağı olmuşdur. Quruçay özündə neçə minillikləri daşıyır. İlk insanın ayaq izlərini yaşadır. O, sadəcə bir tarix, sadəcə bir hidronim deyil. Quruçay insanlıq salnaməsinin başlanğıc nöqtələrindən biridir. Var olduğu dövrdən xalqa xidmət edir, zamanın dərinliklərindən süzülüb gələn bir yaddaş kimi axır. Quruçay, Arazın sol qoludur və Xocavənd və Füzuli rayonlarının ərazisindən axır. Bu çay, xüsusilə daşqınlar zamanı suyun yönləndirilməsi məqsədilə böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki suyun böyük hissəsi Dövlətyarlı su anbarına axıdılır. Lakin bu çayın həyatda oynadığı rol yalnız su təminatı ilə məhdudlaşmır; o, eyni zamanda bölgə əhalisinin təsərrüfat fəaliyyətlərinə dəstək olan bir həyat mənbəyidir. Amma dediyimiz kimi Quruçay yalnız coğrafi bir ad, yalnız axan bir su deyil. O, zamanın bizə ötürdüyü bir mirasdır. Əsrlər boyu onun sahillərində nəsillər yaşayıb, iz qoyub, öz həyatlarını bu çayın ahənginə uyğun qurublar. Quruçay tarixin, dilin və mədəniyyətin daşıyıcısı kimi diqqət çəkir. Onun adı coğrafi məkanın xüsusiyyətlərini əks etdirsə də, bu çayın yaddaşı minilliklərə söykənir. Tarixi izlər, insan yaşayışının ilk dövrlərindən bəri burada formalaşan həyat tərzə və bu su hövzəsinin iqtisadi-sosial əhəmiyyəti Quruçayı bölgənin ayrılmaz bir parçasına çevirir. Quruçay hidronimi təkcə coğrafi məkan anlayışı deyil, həm də

tarixi, etnoqrafik və dilçilik aspektlərindən maraqlı təhlil tələb edən bir anlayışdır. Hidronimin leksik-semantik təhlili onun komponentlərinin mənşəyi və məna çalarları üzərində qurulur. Quruçay sözü iki komponentdən ibarətdir: “quru” və “çay”. “Quru” komponenti Azərbaycan dilində “su olmayan”, “susuz”, “rütubətsiz” mənalarını ifadə edir. Hidronim kontekstində bu söz, çayın il boyu daimi axara malik olmaması, müəyyən mövsümlərdə – xüsusilə yay aylarında suyunun azalması və ya tamamilə quruması ilə əlaqələndirilə bilər. Digər tərəfdən, “çay” komponenti isə qədim türk mənşəli olub, axar su anlamını bildirir və su obyektlərini ifadə edən ən geniş yayılmış hidronimik vahidlərdən biridir. Bu mənada, Quruçay hidronimi coğrafi realıqla tam uzlaşır, çünki çay müəyyən dövrlərdə suyunun azalması və ya mövsümi dəyişikliklərə məruz qalması ilə seçilir.

Leksik-semantik təhlildə Quruçay toponiminin tarixi aspektləri də önəmlidir. Bu çay, insanlığın ən qədim izlərini özündə saxlayan ərazilərdən keçir. Xocavənd və Füzuli rayonlarının ərazisindən axaraq, Araz çayına qovuşur. Bu bölgələr tarixən ilk insan məskənlərindən biri kimi tanınır və burada aşkarlanan arxeoloji tapıntılar, xüsusilə paleolit dövrünə aid izlər, Quruçayın təkcə təbiət elementi deyil, həm də qədim insanların həyatında mühüm rol oynadığını göstərir. Çayın mövsümi dəyişiklikləri bölgənin təsərrüfat fəaliyyətlərinə birbaşa təsir göstərmiş, yerli əhalinin suvarma işlərini onun axarına uyğun tənzimləməsinə səbəb olmuşdur. Beləliklə, Quruçay hidronimi təkcə coğrafi termin deyil, həm də tarixi yaddaşı özündə daşıyan, dilin və mədəniyyətin izlərini yaşadan mühüm bir leksik vahiddir. O, keçmişdən gələcəyə uzanan bir yaddaş xəttidir və insanlığın bu ərazidəki mövcudluğunun dilsiz şahididir. Bu araşdırma göstərir ki, hidronimlərin leksik-semantik təhlili onların təkcə mənşəyi və etimologiyası haqqında deyil, həm də mədəniyyət və tariximizdəki yeri haqqında dərin bilgiler təqdim edir. Quruçay və digər hidronimlər bir daha sübut edir ki, coğrafi adlar xalqın yaddaşını, tarixi keçmişini və mənəvi dəyərlərini yaşadan mühüm dil vahidləridir.

Aparılan araşdırma göstərir ki, Qarabağın Füzuli rayonunun hidronimləri yalnız coğrafi obyektlərin adlandırılması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda onların tarixi, etnoqrafik və dilçilik xüsusiyyətlərini əks etdirən mühüm dil vahidləridir. Bu hidronimlər leksik-semantik baxımdan həm mənşəyi, həm də məna çalarları ilə diqqət cəlb edir, bölgənin təbii-coğrafi şəraitini, tarixi prosesləri və etnolingvistik inkişafını özündə əks etdirir.

Tədqiqat göstərir ki, hidronimlərin yaranması və formalaşması müəyyən sosial, iqtisadi və ekoloji faktorlarla sıx bağlıdır. Onlar təkcə su hövzələrinin adları kimi deyil, həm də xalqın dilində və yaddaşında qorunan tarixi izlər, mədəni irs nümunələri kimi dəyərləndirilməlidir. Füzuli rayonunun hidronimləri xalqın coğrafi mühitlə olan əlaqəsinin, minilliklər boyu davam edən təsərrüfat fəaliyyətlərinin və mədəni inkişaf proseslərinin dilə köçürülmüş ifadəsidir.

ƏDƏBIYYAT

1. Azerlit.info. (n.d.). [Məqalə]. <http://azerlit.info/?article=4282>
2. Cəfərov, S. (2007). Müasir Azərbaycan dili. I hissə: Leksika. Bakı: Şərq-Qərb.
3. Cəfərov, S. (2007). Müasir Azərbaycan dili. II hissə: Leksika. Bakı: Şərq-Qərb.
4. Dəmirçizadə, Ə. (2007). Müasir Azərbaycan dili. I hissə: Fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya. Bakı: Şərq-Qərb.
5. Gülec, İ. (2020, December 13). Arazi ayırdılar. Fikriyat. <https://www.fikriyat.com/yazarlar/ismail-gulec/2020/12/13/arazi-ayirdilar>
6. Mahmud Kaşgarlı. (2024). Cild II, №2. Bakı
7. Tapdıqoğlu, N. (2006). Füzuli rayonu və onun toponimiyası. Bakı: [Nəşriyyat yoxdur].
8. Vurğun, S. (n.d.). Azərbaycan. Wikisource. [https://az.m.wikisource.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_\(S%C9%99m%C9%99d_Vur%C4%9Fun\)](https://az.m.wikisource.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_(S%C9%99m%C9%99d_Vur%C4%9Fun))

DOI: 10.52773/tsuull.conf.2025/KMCZ7208

XORXE LUIS BORXES ASARLARIDA EKZISTENSIALİZM

Davletova Shalola Bahodir qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti

universiteti tayanch doktoranti Toshkent, O'zbekiston

E-mail: shaloladavletova96@gmail.com

Annotatsiya. Ekzistensializm (lotincha – yashash, mavjudlik), mavjudlik falsafasi – falsafadagi yo'nalish. XX asr boshida Rossiyada, Birinchi jahon urushidan keyin Germaniyada, Ikkinchi jahon urushi davrida Fransiyada, urushdan keyin boshqa mamlakatlarda paydo bo'lgan. Maqolada ushbu falsafa yo'nalishining mashhur yozuvchi Xorxe Luis Borxes ijodiga ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: mavjudlik, chalkashlik, hikoya, falsafiy mazmun, bosh qahramon, badiiy asar.

Абстракт. Экзистенциализм (лат. Экзистенциализм), философия существования – направление в философии. В России он появился в начале XX века, в Германии — после Первой мировой войны, во Франции – во время Второй мировой войны, в других странах – после войны. В статье рассматривается влияние этого философского течения на творчество известного писателя Хорхе Луиса Борхеса.

Ключевые слова: существование, смятение, история, философское содержание, главный герой, произведение искусства.

Abstract. Existentialism (Latin - living, existence), philosophy of existence - a stream in philosophy. It appeared in Russia at the beginning of the 20th century, in Germany after the First World War, in France during the Second World War, and in other countries after the war. The article discusses the influence of this philosophical direction on the work of the famous writer Jorge Luis Borges.

Keywords: existence, confusion, story, philosophical content, main character, work of art.

Xorxe Luis Borxes asarlari tushunilishi nuqtayi nazaridan eng murakkab postmodern yozuvchilardan biri sifatida tan olinadi. Ko'pgina postmodern ijod namunalari kitobxonlarga qiyinchilik tug'dirsa-da, Borxes ijodini zamondoshlari ijodiga qaraganda jumboqli va o'zgacha qilgan omil – uning falsafaga maftun

<i>И «ИСТОРИИ ВЧЕРАШНЕГО ДНЯ» Л.Н. ТОЛСТОГО</i>	
<i>To'raqulova Nilufar Amirqulovna. DEGREES OF COMPARISON OF ADJECTIVES IN ENGLISH AND UZBEK</i>	498
<i>Türkan Mahmudzada. MEHMET AKIF ƏRSOY MILLI KIMLIK MƏSƏLƏSİ</i>	501
<i>Xamidullayeva Fotima Adxam qizi. XORIJIY TILNI O'RGANISHDA GAPIRISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI</i>	506
<i>Xojiyeva Iroda Zokirjon qizi. DAVLAT TILINI O'QITISHNING ASOSIY TAMOIYILLARI (TOJIK TILLI MAKTABLAR MISOLIDA)</i>	513
<i>Mohinur Akhmedova Ziyodulla Kızı. ORTAK TÜRK EDEBIYATI MI, MILLÎ EDEBIYAT MI? PARADIGMALAR ARASI DENGE ÜZERINE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME: TÜRKİYE, AZERBAIJAN VE ÖZBEKİSTAN ÖRNEĞİ</i>	519
<i>Xatirə Bayramova. QARABAĞIN FÜZULİ RAYONUNUN HIDRONİMLƏRİNİN LEKSIK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ</i>	527
<i>Davletova Shalola Bahodir qizi. XORXE LUIS BORXES ASARLARIDA EKZISTENSIALİZM</i>	536
<i>Ismailova Gulnoza Odiljon qizi. A CATEGORIZED AND STATISTICAL EXAMINATION OF RELIGIOUS TERMINOLOGY IN KUTADGU BILIG</i>	539
<i>Ro'ziyeva Aziza Bobirovna, Abdusattorova Xadicha Xusanboy qizi. 10-11-SINF O'QUVCHILARIGA SUN'YI INTELLEKT ORQALI MATN YOZISHNI O'RGATISH</i>	548
<i>Валида Шухалиева Надир кызы. НОВЫЕ ПОЭТИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ИРАКСКО-ТУРКМЕНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ</i>	553
<i>Omonova Qunduz Alisher qizi. HOZIRGI TURKIY TILLARDA UCHRAYDIGAN VARIATIVLIK MUAMMOLARI VA TADQIQOT YONALISHLARI</i>	559
<i>Rahmatillayeva Nozima Nigmatilla qizi. IKKKINCHI TILNI O'QITISHDA IJTIMOYIY VA LINGVISTIK XILMA-XILLIKNI QOLLAB - QUVVATLOVCHI (EQUITABLE) YONDASHUV</i>	562
VI SHU'BA. TURKIY TILLAR TARAQQIYOTI VA ZAMONAVIY LINGVODIDAKTIKA MASALALARI	
<i>Tursunoy Yusupova Axmedovna. O'QUVCHILAR NUTQIY KOMPETYENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA NUTQIY OMILLARNING O'RNI</i>	576
<i>Shodmonova Munira Burxonovna. TA'LIM JARAYONIDA PSIXOLOGIK-DIAGNOSTIK METODNING O'RNI</i>	579
<i>Kuldasheva Sanobar Xayotovna. RAQAMLI TEXNOKRATLASHUV SHAROITIDA QO'SHMA GAPLARNI O'QITISH USULLARI</i>	587
<i>Iskandarova Gulbahor Turabayevna. XORIJLIK LARNING O'ZBEK TILINI O'RGANISHIDA SO'Z MA'NOLARINING O'ZLASHTIRISHI</i>	592

